

7 Η μεταγλωσσική ορολογία των παιδαγωγικών γραμματικών της νέας ελληνικής γλώσσας: πιθανές στρεβλώσεις και προτάσεις αναθεώρησης

Αθανάσιος Μιχάλης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο κείμενο αυτό κατατίθεται πρόταση αντικατάστασης συγκεκριμένων όρων της ισχύουσας σχολικής γραμματικής της νέας ελληνικής γλώσσας για το γυμνάσιο με νέα ορολογία. Τα κριτήρια αξιολόγησης της ορολογίας της ισχύουσας γραμματικής και του σχηματισμού νέας ορολογίας χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: τα γλωσσολογικά και τα παιδαγωγικά. Στα πρώτα, ανήκουν η εγκυρότητα / περιγραφική επάρκεια και η σαφής οριοθέτηση, ενώ, στα δεύτερα, η απλότητα, η διαφάνεια / σαφήνεια, η οικειότητα και η συνάφεια. Βάσει των κριτηρίων αυτών, για τη γενική αντικειμενική και τη γενική υποκειμενική ως ετερόπρωτους ονοματικούς προσδιορισμούς των παραδοσιακών γραμματικών προτείνεται ο όρος ΟΦγεν-συμπλήρωμα ονόματος-κεφαλής ΟΦ· αντί του όρου κατηγορηματικός προσδιορισμός ως ομοιόπρωτος ονοματικός προσδιορισμός και του όρου επιρρηματικό κατηγορούμενο προτείνεται ο όρος κατηγορούμενο του υποκειμένου εννοούμενης μετοχής· σε αντικατάσταση του όρου επιθετικός ομοιόπρωτος ονοματικός προσδιορισμός προτείνεται ο όρος ΕΦ-ονοματικός προσδιορισμός· τέλος, επισημαίνεται και η αναγκαιότητα της χρήσης του όρου επεξήγηση ως σημασιολογικού ρόλου και όχι ως συντακτικής λειτουργίας / ρόλου, όπως και η πλεοναστικότητα του όρου παράθεση ως ομοιόπρωτου ονοματικού προσδιορισμού.

Metalinguistic terminology of Standard Greek language pedagogical grammars: possible distortions and revising proposals

Athanasios Michalis

ABSTRACT

This paper is the author's proposal to replace specific terms selected and used in current pedagogical grammars used in Greek secondary education with new terminology. The criteria for evaluating current grammar terminology are classified into two categories: linguistic and pedagogical criteria. The former are truthfulness, descriptive adequacy, and delimitation; the latter are simplicity, clarity, familiarity, and relevance. On the basis of the above-mentioned criteria, the term NP_{gen}-noun head complement is proposed instead of the traditional terms subjective genitive case and objective genitive case as nominal modifiers; the term predicative adjectives of an omitted participle is suggested for the replacement of the terms predicative adjunct as nominal modifier and adverbial predicative adjectives; finally, the necessity of using the term explanation as a semantic role and not as a syntactic function is stressed, as well as the redundancy of the term apposition as an NP-modifier.

0 Εισαγωγή: θεματικός άξονας και σκοποθεσία του άρθρου

Με αφορμή τη δημοσίευση των προγραμμάτων σπουδών της νέας ελληνικής γλώσσας για όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες το φθινόπωρο 2022 και την επικείμενη δημοσίευση των σχολικών εγχειριδίων της νέας ελληνικής γλώσσας, εντάθηκε η συζήτηση, η οποία πάντα διεξαγόταν στο πλαίσιο του επιστημονικού πεδίου της εκπαιδευτικής γλωσσολογίας, σχετικά με την ορολογία των παιδαγωγικών γραμματικών (με άλλα λόγια, των περιγραφών της νέας ελληνικής γλώσσας, οι οποίες προσδιορίζονται για εκπαιδευτικούς σκοπούς). Το ζήτημα της ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς συνδέεται, αφενός, με την επάρκεια και την πληρότητα της περιγραφής της νέας ελληνικής γλώσσας από τα σχολικά εγχειρίδια, και, αφετέρου, με τον βαθμό εμπέδωσης και κατανόησης της μεταγλώσσας από τους μαθητές κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας (Μιχάλης, 2025).

Ο στόχος του παρόντος άρθρου είναι διπλός: αφενός, επιδιώκεται η αξιολόγηση της ορολογίας της ισχύουσας σχολικής γραμματικής της νέας ελληνικής γλώσσας για το γυμνάσιο (Χατζησαββίδης, 2010), σχετικά με τα δομικά συστατικά της πρότασης, τις συντακτικές σχέσεις και λειτουργίες τους και τους σημασιολογικούς τους ρόλους, βάσει συγκεκριμένων γλωσσολογικών και παιδαγωγικών κριτηρίων· αφετέρου, με βάση τα ίδια κριτήρια, προτείνεται νέα ορολογία για τις περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε ότι η παραδοσιακή ορολογία (αυτή που αξιοποιείται στην ισχύουσα γραμματική) κρίνεται προβληματική ή εσφαλμένη.

1 Θεωρητικό πλαίσιο: η ορολογία ως στοιχείο της μεταγλώσσας των παιδαγωγικών γραμματικών

Με βάση τη γνωστή διάκριση του Jakobson, οι βασικές λειτουργίες που επιτελεί η γλώσσα ως όργανο επικοινωνίας είναι οι ακόλουθες (Γούτσος, 2012· Schiffrin, 2006): α) αναφορική (referential), β) βιωματική / συγκινησιακή (emotional), γ) ποιητική (poetic), δ) βουλητική (conative), ε) φατική (phatic) και στ) μεταγλωσσική (metalinguistic). Οι λειτουργίες αυτές συνδέονται αντίστοιχα με τις κύριες διαστάσεις της επικοινωνίας (Πίνακας 1): α) το επικοινωνιακό περιεχόμενο (context), β) τον πομπό (addressor), γ) το μήνυμα (message), δ) τον δέκτη (addressee), ε) το κανάλι επικοινωνίας / το μέσο επαφής (contact) και στ) τον κώδικα επικοινωνίας (code).

Πίνακας 1. Γλωσσικές λειτουργίες

Διαστάσεις της επικοινωνίας						
Γλωσσικές λειτουργίες	Πομπός	Δέκτης	Μήνυμα	Περιεχόμενο	Κανάλι	Κώδικας
		Βουλητική	Βιωματική	Ποιητική	Αναφορική	Φατική

Η μεταγλωσσική λειτουργία, ως έκφανση της ανακλαστικότητας της γλώσσας, αναφέρεται στη δυνατότητα αξιοποίησης συγκεκριμένης γλώσσας ως κώδικα περιγραφής, ανάλυσης, ερμηνείας και σχολιασμού της ίδιας ή άλλης γλώσσας (π.χ. αξιοποίηση της ελληνικής γλώσσας ως κώδικα περιγραφής της ίδιας της ελληνικής γλώσσας ή μίας άλλης εθνικής ή εθνοτικής γλώσσας): με άλλα λόγια, η γλώσσα Χ ως μεταγλώσσα (metalanguage) αποτελεί κώδικα περιγραφής και σχολιασμού της γλώσσας αυτής (Χ) ή κάποιας άλλης (Ψ), οι οποίες αποτελούν γλώσσες-αντικείμενα (object-language), ως αντικείμενα της περιγραφής, της ανάλυσης, της ερμηνείας και του σχολιασμού.

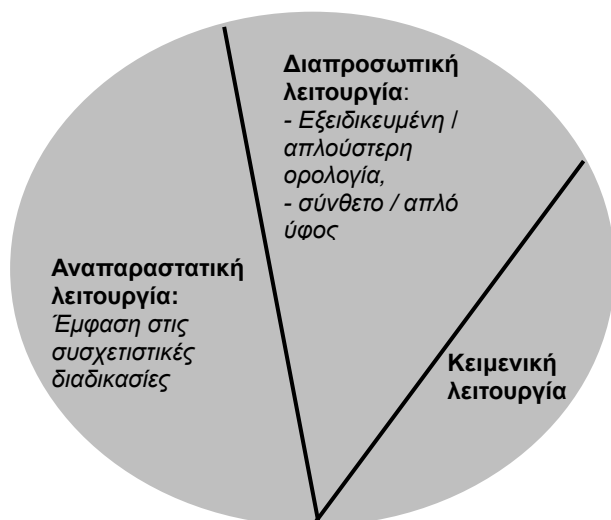
Τα βασικά χαρακτηριστικά της μεταγλώσσας είναι τα ακόλουθα (Γούτσος, 2012· Leech et al, 2006· Lock, 1996· Risk, 2007· Radford et al, 1999):

- i. Ως μέσο περιγραφής, ανάλυσης και σχολιασμού, ταυτίζεται με τη γλώσσα-αντικείμενο σε δομικό και λεξιλογικό επίπεδο·
- ii. Πεδίο αναφοράς της είναι η γλώσσα-αντικείμενο·
- iii. Η γλώσσα-αντικείμενο δεν αποτελεί μόνο τον στόχο περιγραφής και ανάλυσης της μεταγλώσσας αλλά, ταυτόχρονα, και το μέσο της περιγραφής και του σχολιασμού: για τον λόγο αυτό, τα λεξιλογικά και τα γραμματικά στοιχεία της γλώσσας-αντικειμένου δεν χρησιμοποιούνται στη μεταγλώσσα ως γλωσσικά σημεία, δηλαδή, ως συμβατικές συνθέσεις δεδομένου σημαίνοντος και σημαινόμενου, αλλά ως στοιχεία αναφοράς (mention), με άλλα λόγια, ως στοιχεία στα οποία αναφέρεται, περιγράφει και σχολιάζει η μεταγλώσσα, π.χ. *Το το είναι οριστικό άρθρο*·
- iv. Στο πλαίσιο επιτέλεση της αναπαραστατικής γλωσσικής λειτουργίας (ideational function), δηλαδή, της ανάλυσης και ερμηνείας της γλώσσας-αντικειμένου, η μεταγλώσσα εστιάζει περισσότερο στην παρουσίαση συσχετιστικών διαδικασιών (relative process) και λιγότερο υλικών ή νοητικών (material / action ή mental process)·
- v. Επιτελεί δηλωτικές / αποφαντικές λεξιλογικές πράξεις (με αντικείμενο αναφοράς τη γλώσσα-αντικείμενο) ως μεταγλωσσική πληροφορία (metalinguistic information),

κατευθυντικές λεξικές πράξεις ως μεταγλωσσική οδηγία / κανόνας και εκφραστικές πράξεις ως μεταγλωσσικό σχόλιο (metalinguistic comment):

- vi. Στο πλαίσιο της διαπροσωπικής λειτουργίας της (interpersonal function), η μεταγλώσσα συνιστά υφολογική κατηγορία (specialist style) της γλώσσας-αντικειμένου τόσο ως γλωσσολογική ορολογία (terminology) όσο και ως μεταγλωσσικό σχόλιο: συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της διάκρισης μεταξύ εξειδικευμένου και εκλαϊκευμένου ύφους (specialist / popular style), στις μεταγλωσσικές ποικιλίες των επιστημονικών / περιγραφικών γραμματικών (scientific / descriptive grammars) και της γλωσσολογικής βιβλιογραφίας οποίες αξιοποιείται το εξειδικευμένο ύφος, ενώ στις παιδαγωγικές / σχολικές γραμματικές (pedagogical grammars) το εκλαϊκευμένο ύφος (απλούστερο δομικά και με ορολογία στη οποία είναι περισσότερο εξοικειωμένοι οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί).

Με βάση την περιγραφή των τριών βασικών λειτουργιών της γλώσσας, στο πλαίσιο της συστημικής λειτουργικής γραμματικής (systemic-functional grammar), την αναπαραστατική, ως αναπαράσταση των εμπειριών και της πραγματικότητας των ομιλητών, τη διαπροσωπική, ως δημιουργία σχέσεων και ιεραρχιών, και ως αξιολόγηση, και την κειμενική (textual), η μεταγλώσσα θα μπορούσε να αναπαρασταθεί βάσει της Εικόνας 1.

Εικόνα 1. Μεταγλώσσα

Η μεταγλώσσα, ως κώδικας δημιουργίας νοημάτων σε γλωσσολογική αρθρογραφία και βιβλιογραφία, δεν αξιοποιείται αποκλειστικά σε επιστημονικές γραμματικές αλλά και σε παιδαγωγικές, καθώς, μέσω της χρήσης της, εξασφαλίζεται η οικονομία στην αναπαράσταση

και την κατασκευή της γνώσης σε πιο αφηρημένο επίπεδο, όπως συμβαίνει στη σχολική εκπαίδευση, δεδομένου ότι σε κάθε τεχνικό όρο συμπυκνώνονται πολλές και διαφορετικές πληροφορίες (Cowan, 2008).

2 Κριτήρια αξιολόγησης και διαμόρφωσης της ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών

Όπως προαναφέρθηκε στην εισαγωγή, κύριος στόχος του παρόντος άρθρου είναι, αφενός, η αξιολόγηση της μεταγλωσσικής ορολογίας που αφορά τα προτασιακά συστατικά στην ισχύουσα σχολική γραμματική της βαθμίδας του γυμνασίου και, αφετέρου, η υποβολή αντιπρότασης για συγκεκριμένους τεχνικούς όρους οι οποίοι κρίνονται προβληματικοί ή ανεπαρκείς. Τα κριτήρια βάσει των οποίων γίνεται η αξιολόγηση της παραδοσιακής ορολογίας και οι αντιπροτάσεις είναι γλωσσολογικού και παιδαγωγικού χαρακτήρα, καθώς η ορολογία των παιδαγωγικών γραμματικών κρίνεται σκόπιμο να συνδυάζει την επιστημονική / περιγραφική πληρότητα με την παιδαγωγική καταλληλότητα, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, οι παιδαγωγικές γραμματικές δεν απευθύνονται σε εξειδικευμένους αναγνώστες με ειδικές τεχνολογικές γνώσεις (Holton et al, 1998).

Τα γλωσσολογικά κριτήρια αξιολόγησης της μεταγλωσσικής ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών είναι τα ακόλουθα (Θεοφανοπούλου-Κοντού, 2002· Μπαμπινιώτης, 2017· Thornbury, 1999):

- i. Εγκυρότητα (truthfulness): η εγκυρότητα ενός τεχνικού όρου συνδέεται με την περιγραφική επάρκειά του (descriptive adequacy), δηλαδή με την περιγραφή των όρων γραμματικότητας συγκεκριμένων δομών και την ακριβή παρουσίαση των δομικών στοιχείων της και των συντακτικών λειτουργιών της·
- ii. Οριοθέτηση (limitation): το συγκεκριμένο κριτήριο αφορά την ακριβή κατανομή κάθε γραμματικής δομής ή στοιχείου, δηλαδή, τους όρους, τις συντακτικές θέσεις και τα περιβάλλοντα εμφάνισής της σε μη αντιγραμματικές υπερκείμενες δομές (Πίνακας 2).

Τα παιδαγωγικά κριτήρια αξιολόγησης της μεταγλωσσικής ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών είναι τα ακόλουθα (Thornbury, 1999):

- i. Σαφήνεια / διαφάνεια (clarity): η σαφήνεια ενός όρου συνδέεται, με διαφάνεια από την οποία διέπεται, αφενός ως προς τη δήλωση του περιεχομένου του και, αφετέρου, ως προς τη δομική του απλότητα (simplicity)·
- ii. Οικειότητα (familiarity): το κριτήριο αυτό, αφενός, αφορά την εξοικείωση των μαθητών με συγκεκριμένο όρο από τις προηγούμενες εκπαιδευτικές βαθμίδες ή από τη διδασκαλία ζωντανών γλωσσών ως ξένων και, αφετέρου, συνδέεται με τη

συνάφεια (relevance) του κάθε όρου με τις προϋπάρχουσες γνώσεις τους, τα διαβάσματα και τα ακούσματά τους, όπως και τις επικοινωνιακές τους ανάγκες (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Κριτήρια αξιολόγησης μεταγλωσσικής ορολογίας

Κριτήρια αξιολόγησης τεχνικών όρων	
Γλωσσολογικά	Παιδαγωγικά
Εγκυρότητα Περιγραφική επάρκεια Οριοθέτηση	Σαφήνεια / διαφάνεια Απλότητα Οικειότητα Συνάφεια

3 Αξιολόγηση της ορολογίας της σχολικής γραμματικής: προτάσεις αντικατάστασης όρων

Τα προτασιακά δομικά συστατικά είναι η ονοματική φράση (ΟΦ) και η ρηματική φράση (ΡΦ), οι οποίες μπορεί να αποτελούνται, εκτός από το όνομα-κεφαλή και το ρήμα-κεφαλή αντίστοιχα, από ονοματικές φράσεις με κεφαλή ουσιαστικών γενικής πτώσης (ΟΦ_{γεν}), επιθετικές φράσεις (ΕΦ), επιρρηματικές φράσεις (ΕπρΦ) και προθετικές φράσεις (ΠΦ). Κάθε φράση συνδέεται με μία άλλη φράση ή με την κεφαλή της με συγκεκριμένες συντακτικές σχέσεις (υποκείμενο, συμπλήρωμα, προσδιορισμός) και διέπεται από καθορισμένο σημασιολογικό ρόλο (π.χ. δέκτη, δράστη / στόχου, θέματος, τόπου, χρόνου, αιτίας, σκοπού, ποσού, πηγής / προέλευσης, κήτορα, ιδιότητας κ.λπ.).

Στις ακόλουθες υποενότητες, θα διερευνηθεί η καταλληλότητα συγκεκριμένων τεχνικών όρων που αφορούν συντακτικές σχέσεις / λειτουργίες των δομικών συστατικών και τους σημασιολογικούς τους ρόλους.

3.1 Αντικείμενο ή συμπλήρωμα;

Στην ισχύουσα σχολική γραμματική της νέας ελληνικής γλώσσας για το γυμνάσιο, στο κεφάλαιο που αφορά τη ρηματική φράση και τα συστατικά της, γίνεται αναφορά στο αντικείμενο του ρήματος ως ΟΦ που δηλώνει τον δέκτη της ενέργειας του ρήματος και δίνονται, μεταξύ άλλων, και τα ακόλουθα παραδείγματα (Χατζησαββίδης, 2010):

- 1) *Μια ομάδα στρατιωτών κατασκεύασε τη γέφυρα,*
- 2) *Δεν επιδίωκε αξιώματα,*
- 3) *Ζήτησε από τον Γιώργο δέκα ευρώ,*
- 4) *Του μιλούσε όλη μέρα για τα ταξίδια της,*

5) *Γέμισε το σπίτι με λουλούδια / λουλούδια.*

Στο κεφάλαιο των επιρρηματικών προσδιορισμών, επίσης, αναφέρονται, μεταξύ αρκετών άλλων, και οι προσδιορισμοί οι δηλωτικοί τόπου, τρόπου ή αποτελέσματος, ενώ δίνονται και τα εξής παραδείγματα (Χατζησαββίδης, 2010):

6) *Βάλε τον δίσκο στο σημείο αυτό / όπου νομίζεις,*

7) *Στις διακοπές πέρασε πολύ καλά,*

8) *Όλοι οι κόπτοι του τον οδήγησαν σε επιτυχία.*

Από την επεξεργασία των παραδειγμάτων της σχολικής γραμματικής για τους επιρρηματικούς προσδιορισμούς, προκύπτει ότι κάποια προτασιακά συστατικά δεν αποτελούν προσδιορισμούς της ΡΦ αλλά συμπληρώματα του ρήματος-κεφαλή: για παράδειγμα, η ΠΦ του Παραδείγματος 6 *στο σημείο αυτό* ή η εξαρτημένη πρόταση *όπου νομίζεις* του ίδιου παραδείγματος δεν αποτελούν προσδιορισμούς της ΡΦ *Βάλε τον δίσκο*, καθώς συνιστούν υποχρεωτικά και όχι προαιρετικά συστατικά της πρότασης (το ρήμα *βάζω* είναι τρισθενές, καθώς, ως κεφαλή ΡΦ, δέχεται, εκτός από την ΟΦ-υποκείμενο, δύο συμπληρώματα): η σύνθετη πρόταση του Παραδείγματος 6 δεν ανήκει στις επαυξημένες αλλά στις απλές: το ίδιο συμβαίνει και με ΕπρΦ *πολύ καλά* του Παραδείγματος 7, η οποία αποτελεί συμπλήρωμα και όχι προσδιορισμό του ρήματος *πέρασε* ως υποχρεωτικό συστατικό, όπως και για την ΠΦ του Παραδείγματος 8 *σε επιτυχία*: οι προτάσεις των παραδειγμάτων 7 και 8 είναι απλές και όχι επαυξημένες.

Επομένως, ο όρος αντικείμενο του ρήματος, με βάση τον παραδοσιακό ορισμό του ως τεχνικού όρου, κρίνεται προβληματικός, λόγω παραβίασης των κριτηρίων

- της περιγραφικής επάρκειας και της οριοθέτησης: όπως προέκυψε από τη μελέτη των πιο πάνω παραδειγμάτων, το αντικείμενο δεν περιλαμβάνει το σύνολο των υποχρεωτικών συστατικών κάθε ρήματος-κεφαλής ρηματικής φράσης (βάσει των σημασιολογικών περιορισμών του).
- της σαφήνειας, καθώς, αφενός, το αντικείμενο αποτελεί βασικό / υποχρεωτικό και όχι προαιρετικό συστατικό μιας πρότασης με μεταβατικό ρήμα και, αφετέρου, η παρουσία προσδιορισμών σε μία πρόταση την καθιστά επαυξημένη, ενώ η απουσία τους απλή (η θεώρηση από τους μαθητές των προτάσεων *Βάλε τον δίσκο όπου νομίζεις*, *Στις διακοπές πέρασε καλά* και *Όλοι οι κόπτοι του τον οδήγησαν σε επιτυχία* ως επαυξημένων δημιουργεί σύγχυση).

Συνεπώς, με βάση όσα αναπτύχθηκαν πιο πάνω, δύο λύσεις υφίστανται για την επιλογή τεχνικού όρου ο οποίος ευθυγραμμίζεται με τα κριτήρια που έχουν τεθεί: αφενός, η

διατήρηση του όρου αντικείμενο, ο οποίος, όμως, νοείται όχι βάσει του παραδοσιακού ορισμού του αλλά ως όρισμα του ρήματος-κεφαλή της ΡΦ βάσει των σημασιολογικών χαρακτηριστικών και περιορισμών του (Cowan, 2008· Lock, 1996· Risk, 2007)· αφετέρου, η αντικατάσταση του όρου αντικείμενο του ρήματος από τον όρο συμπλήρωμα της ρηματικής κεφαλής, ο οποίος αποτελεί υπερώνυμο του παραδοσιακού όρου αντικείμενο και τον συμπεριλαμβάνει (Lightfoot & Fasold, 2006; Radford et al, 1999). Παρόλο που η επιλογή του δεύτερου όρου συνιστά παραβίαση των κριτηρίων της οικειότητας / συνάφειας, καθώς οι μαθητές 'όσο και οι εκπαιδευτικοί είναι εξοικειωμένοι με τον όρο αντικείμενο του ρήματος, στο πλαίσιο του γνωστικού αντικείμενου της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, η ευθυγράμμιση του όρου συμπλήρωμα με τα κριτήρια

- της εγκυρότητας, της περιγραφικής επάρκειας και της οριοθέτησης (δεδομένου ότι αντανάκλα τη συντακτική λειτουργία των ΟΦ που συνεμφανίζονται στη ΡΦ με τη ρηματική κεφαλή),
- της σαφήνειας / διαφάνειας, δεδομένου ότι ο επαναπροσδιορισμός του όρου αντικείμενο θα μπορούσε να οδηγήσει σε σύγχυση μαθητές και εκπαιδευτικούς, καθιστά την επιλογή του προτιμότερη ως καταλληλότερη και τελεσφόρα από διδακτική άποψη.

3.2 Ετερόπρωτοι ονοματικοί προσδιορισμοί

Στη σχολική γραμματική, οι προσδιορισμοί ενός ουσιαστικού (ή, σε λιγότερες περιπτώσεις, επιθέτου) διακρίνονται σε ομοιόπρωτους και ετερόπρωτους, με κριτήριο τη συμφωνία τους με την πτώση του προσδιοριζόμενου ονόματος (Χατζησαββίδης, 2010). Οι ετερόπρωτοι προσδιορισμοί ορίζονται, παραδοσιακά, με βάση την πτώση τους: έτσι, στο σχολικό εγχειρίδιο, γίνεται λόγος, μεταξύ άλλων, για

- 1) Γενική κτητική (π.χ. *τα παπούτσια της Φρόσως*),
- 2) Γενική της καταγωγής (π.χ. *η κόρη του Αριστείδη*),
- 3) Γενική του δημιουργού (π.χ. *η Οδύσσεια του Ομήρου*),
- 4) Γενική της ιδιότητας (π.χ. *ρούχο της μόδας*),
- 5) Γενική της αιτίας (π.χ. *η χαρά της νίκης*),
- 6) Γενική του σκοπού (π.χ. *παπούτσια του χορού*),
- 7) Γενική διαιρετική (*η κορυφή του βουνού*),
- 8) Γενική του περιεχομένου (*τσουβάλι τσιμέντου*),
- 9) Γενική της αξίας (π.χ. *άξιος της νίκης*),
- 10) Γενική της αιτίας (π.χ. *υπεύθυνος για την καταστροφή*),
- 11) Γενική υποκειμενική (π.χ. *η πτώση του τείχους*) και

12) Γενική αντικειμενική (π.χ. *ο σωτήρας του έθνους*).

Ωστόσο, όπως προκύπτει από την επεξεργασία των ανωτέρω δώδεκα παραδειγμάτων ετερόππτων προσδιορισμών, δεν αποτελούν αυτά στο σύνολό τους ομοειδή και αντίστοιχα παραδείγματα ούτε θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν στην ίδια κατηγορία: συγκεκριμένα, ενώ τα οκτώ πρώτα παραδείγματα ορίζονται με βάση τον σημασιολογικό ρόλο τους (δήλωση του κτήτορα, της καταγωγής, του δημιουργού, της ιδιότητας, της αιτίας, του σκοπού, του μέρους ενός όλου, του περιεχομένου, της αξίας, της αιτίας), τα δύο τελευταία ορίζονται βάσει του συντακτικού τους ρόλου (υποκείμενο, αντικείμενο): σε αντίθεση με τα πρώτα οκτώ παραδείγματα, τα τέσσερα τελευταία αποτελούν ή αντιστοιχούν σε προϊόντα ονοματοποίησης ρηματικών φράσεων (*πέφτει / έπεσε το τείχος, σώζει το έθνος, αξίζει τη νίκη, ευθύνεται για την καταστροφή*).

Επομένως, στις περιπτώσεις της παραδοσιακής γενικής υποκειμενικής και γενικής αντικειμενικής, δεν υφίσταται προσδιορισμός αλλά $O\Phi_{\text{γεν}}$ -συμπλήρωμα του ονόματος-κεφαλής της $O\Phi$ ή του επιθέτου-κεφαλής της $E\Phi$, καθώς οι συγκεκριμένες ονοματικές φράσεις αντιστοιχούν σε ρηματικές φράσεις με ανάλογες συντακτικές σχέσεις και σημασιολογικούς ρόλους (Ρούσσου, 2015): η χρήση του όρου προσδιορισμός συνιστά παραβίαση των κριτηρίων

- της εγκυρότητας και της περιγραφικής επάρκειας, καθώς δεν περιγράφει με ακρίβεια τις συντακτικές σχέσεις των δομικών συστατικών των σχετικών ονοματικών φράσεων,
- της διαφάνειας / σαφήνειας, δεδομένου ότι δημιουργεί σύγχυση, λόγω της αναντιστοιχίας των συντακτικών σχέσεων μεταξύ των $O\Phi$ -προϊόντων ονοματοποίησης και των δομικά αντίστοιχων $P\Phi$.

Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις των παραδοσιακών ετερόππτων προσδιορισμών σε γενική πτώση, καταλληλότερος θεωρείται ο όρος $O\Phi_{\text{γεν}}$ -προσδιορισμός $O\Phi$, δεδομένου ότι ο όρος γενική είναι ασαφής ως προς τη δομή στην οποία αναφέρεται (δηλαδή αν πρόκειται για $O\Phi$ με κεφαλή ουσιαστικό σε γενική ή για αντίστοιχη επιθετική φράση): με τον τρόπο αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στον ίδιο όρο συγχέεται η συντακτική σχέση με τον σημασιολογικό ρόλο της προσδιορίζουσας φράσης, παραβιάζεται το κριτήριο της διαφάνειας / σαφήνειας.

3.3 Ομοιόππτοι ονοματικοί προσδιορισμοί

Ως ομοιόππτοι ονοματικοί προσδιορισμοί ορίζονται, βάσει της ισχύουσας σχολικής γραμματικής του γυμνασίου, οι προσδιορισμοί των ουσιαστικών, οι οποίοι βρίσκονται στην

ίδια πτώση με αυτά. Οι ομοιόπτωτοι ονοματικοί προσδιορισμοί διακρίνονται σε (Χατζησαββίδης, 2010): επιθετικούς (επίθετα που προσδίδουν μόνιμη ιδιότητα στο προσδιοριζόμενο ουσιαστικό), κατηγορηματικούς (επίθετα που προσδίδουν παροδική ιδιότητα στο προσδιοριζόμενο ουσιαστικό), παραθέσεις (ΟΦ που προσδίδουν μία βασική και διακριτή ιδιότητα / γνώρισμα σε ουσιαστικά) και επεξηγήσεις (ΟΦ που αποσαφηνίζουν ουσιαστικά με γενικό και αόριστο περιεχόμενο):

- 1) ***Χαμηλό κτίριο, μικρά πράγματα, καλή ώρα, συνεπής μαθήτρια*** (επιθετικοί προσδιορισμοί),
- 2) *Η αδελφή του μπήκε **θυμωμένη / οργίλη** στο δωμάτιο* (κατηγορηματικός προσδιορισμός),
- 3) *Συχνά μιλούσε για τη Σοφία, **τη γυναίκα του** / Ζήσαμε πολλά χρόνια στα Ιωάννινα, **την πρωτεύουσα της Ηπείρου*** (παραθεση),
- 4) *Μία σκέψη έχουν στον νου τους όλοι οι ποδοσφαιριστές, **τη νίκη της ομάδας τους** / Της έκανε ένα ακριβό δώρο, **ένα αυτοκίνητο*** (επεξήγηση).

Επίσης, κρίνεται σκόπιμο να τονιστεί ότι στο κεφάλαιο των επιρρηματικών προσδιορισμών στην ισχύουσα γραμματική του γυμνασίου δίνονται τα ακόλουθα παραδείγματα για το επιρρηματικό κατηγορούμενο (Χατζησαββίδης, 2010):

- 5) *Δεν πρέπει να οδηγεί κανείς το αυτοκίνητο **μεθυσμένος / νευρικός**.*
- 6) *Περπατούσε **σκυφτός**.*
- 7) *Κάθε μέρα έρχεται **πρωινός πρωινός**.*

Από την επεξεργασία των παραδειγμάτων αυτών, προκύπτει, αφενός, ότι ο κατηγορηματικός προσδιορισμός και το επιρρηματικό κατηγορούμενο εμφανίζουν αλληλοεπικάλυψη ως προς την κατανομή και τη λειτουργία τους (αποτελούν προσδιορισμούς ΟΦ, δεν απαντώνται μεταξύ άρθρου και ονόματος στο πλαίσιο μιας ΟΦ): επομένως, η παράλληλη διατήρηση και των δύο θα δημιουργούσε σύγχυση, λόγω της παραβίασης των κριτηρίων της διαφάνειας. Επίσης, από την επεξεργασία των παραδειγμάτων 2 και 5-7 της παρούσας υποενότητας προκύπτει ότι τον συντακτικό ρόλο του ονοματικού προσδιορισμού για τον οποίο γίνεται λόγος (επιρρηματικό κατηγορούμενο ή κατηγορηματικό προσδιορισμό) είναι δυνατό να τον έχουν επίθετα / ΕΦ και μετοχές. Οι μετοχές ως μη παρεμφατικοί ρηματικοί τύποι με επιρρηματική λειτουργία διέπονται από επιρρηματικούς σημασιολογικούς ρόλους (π.χ. δήλωση χρόνου, τρόπου, αιτίας, προϋπόθεσης, εναντίωσης κ.λπ.) και είναι δυνατό, ως προτάσεις με μετοχή-κεφαλή της ΡΦ (verbless / tenseless clauses), να υποκατασταθούν από αντίστοιχες εξαρτημένες προτάσεις ή γερούνδια (Leech & Svartvic, 2002; Leech et al, 2006): π.χ. *Η αδελφή μου μπήκε στο δωμάτιο έχοντας θυμώσει, Δεν πρέπει κανείς να οδηγεί*

το αυτοκίνητο έχοντας μεθύσει, Η αδελφή μου μπήκε στο δωμάτιο, ενώ έχει θυμώσει / είναι θυμωμένη, Δεν πρέπει κανείς να οδηγή, ενώ έχει μεθύσει / είναι μεθυσμένος.

Συνεπώς, με βάση όσα αναπτύχθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο, οι πιθανές λύσεις στο πρόβλημα της αλληλοεπικάλυψης των όρων επιρρηματικό κατηγορούμενο και κατηγορηματικός προσδιορισμός θα ήταν, αφενός, η επιλογή του ενός από τους δύο όρους ως καταλληλότερου ή, αφετέρου, η αντικατάστασή τους από έναν τρίτο όρο, ο οποίος θα ευθυγραμμιζόταν με τα κριτήρια αξιολόγησης της ορολογίας που έχουν τεθεί. Επειδή τα συστατικά που εξετάζονται είναι επίθετα / ΕΦ (οργίλη, νευρικός, σκυφτός, πρωινός) τα οποία αποδίδουν ιδιότητα στο υποκείμενο της πρότασης και ταυτόχρονα χαρακτηρίζονται από επιρρηματικό σημασιολογικό ρόλο (δήλωση χρονικά ταυτόχρονων ενεργειών) θα μπορούσε να προτιμηθεί ο όρος επιρρηματικό κατηγορούμενο: οι μετοχές, ως μη παρεμφατικοί ρηματικοί τύποι και κεφαλές ΡΦ σε προτάσεις αντίστοιχες με τις επιρρηματικές εξαρτημένες προτάσεις, δεν αποτελούν κατηγορούμενα, αλλά διατηρούν τον επιρρηματικό σημασιολογικό τους ρόλο (δήλωση σύγχρονης πράξης).

Ωστόσο, βάσει όσων αναλύθηκαν πιο πάνω, θα μπορούσε να υπάρχει σύγχυση ως προς τον σημασιολογικό ρόλο των επιθέτων, ως επιρρηματικών κατηγορουμένων, στα παραδείγματα 2, 5, 6 και 7: η μία ερμηνεία θα ήταν ότι αποδίδουν ιδιότητα στο υποκείμενο της πρότασης ως κατηγορούμενα· η δεύτερη ερμηνεία ότι δηλώνουν αποκλειστικά χρόνο ως επιρρηματικοί προσδιορισμοί και η τρίτη ότι διέπονται από δύο σημασιολογικούς ρόλους. Για να αποφευχθεί η σύγχυση, προτιμότερη λύση θα ήταν να τους αποδοθεί ο συντακτικός ρόλος του κατηγορουμένου του υποκειμένου εννοούμενης μετοχής / γερουνδίου ή άλλου παρεμφατικού τύπου του συνδετικού ρήματος, που είναι φορέας του επιρρηματικού σημασιολογικού ρόλου (verbless structure omission): *μπήκε στο δωμάτιο όντας οργίλη, δεν πρέπει να οδηγή όντας νευρικός, περπατούσε όντας σκυφτός* (Leech & Svartvic, 2002). Η λύση αυτή ευθυγραμμίζεται με τα κριτήρια

- της σαφήνειας / διαφάνειας, καθώς αποφεύγεται η ερμηνευτική σύγχυση ως προς την απόδοση σημασιολογικού ρόλου στο επίθετο,
- της εγκυρότητας και της οριοθέτησης, καθώς είναι ξεκάθαροι οι συντακτικοί και σημασιολογικοί ρόλοι των επιθέτων και των εννοούμενων μετοχών (και συναφείς με τα χαρακτηριστικά των αντίστοιχων λεξικών κατηγοριών / μερών του λόγου).

Από την επεξεργασία και ανάλυση των παραδειγμάτων 3 και 4 της ενότητας αυτής, προκύπτει ο ακόλουθος προβληματισμός: και στα τέσσερα παραδείγματα συγκεκριμένες ΟΦ (τη Σοφία, τα Ιωάννινα, μία σκέψη, ένα ακριβό δώρο) προσδιορίζονται από άλλες ΟΦ (τη γυναίκα του, την πρωτεύουσα της Ηπείρου, τη νίκη της ομάδας τους, ένα αυτοκίνητο). Σε

περίπτωση αντιστροφής της θέσης των ΟΦ αυτών σε κάθε πρόταση ξεχωριστά (π.χ. *Ζήσαμε πολλά χρόνια στα Ιωάννινα, την πρωτεύουσα της Ηπείρου* → *Ζήσαμε πολλά χρόνια στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, τα Ιωάννινα*), η συντακτική σχέση μεταξύ των ΟΦ αντιστρέφεται (η προσδιοριζόμενη ΟΦ της αρχικής πρότασης, *τα Ιωάννινα*, μετατρέπεται σε προσδιορισμό στην τελική, ενώ η ΟΦ-προσδιορισμός της αρχικής πρότασης, *την πρωτεύουσα της Ηπείρου*, είναι η προσδιοριζόμενη ΟΦ στην τελική): ωστόσο, δεν παρατηρείται αντίστοιχη αντιστροφή και των σημασιολογικών ρόλων τους (η ΟΦ *την πρωτεύουσα της Ηπείρου* στην αρχική πρόταση είναι δηλωτική ιδιότητας, ενώ στην τελική δηλωτική τόπου ως συμπλήρωμα της πρόθεσης, και η ΟΦ *τα Ιωάννινα* στην αρχική πρόταση είναι δηλωτική τόπου ως συμπλήρωμα της πρόθεσης, ενώ στην τελική επεξήγηση της ΟΦ *την πρωτεύουσα της Ηπείρου*).

Αυτές οι επισημάνσεις οδηγούν στην επανεξέταση των όρων παράθεση και επεξήγηση: δεδομένης της προαναφερθείσας συντακτικής αντιστοιχίας των δομικά συνδεόμενων ΟΦ σε περίπτωση αντιστροφής του συντακτικού τους ρόλου σε συγκεκριμένη πρόταση, ο όρος παράθεση αναφέρεται στη συντακτική σχέση μεταξύ παρα-τιθέμενων ΟΦ· ωστόσο, όπως δείχνει η αναντιστοιχία μεταξύ των σημασιολογικών ρόλων των ίδιων ΟΦ σε περίπτωση αντιστροφής του συντακτικού τους ρόλου σε δεδομένη πρόταση, η επεξήγηση δεν αποτελεί συντακτική λειτουργία / συντακτικό ρόλο αλλά σημασιολογική (Leech & Svartvik, 2002; Leech et al, 2006). Επομένως, ο όρος επεξήγηση, ως δηλωτικός σημασιολογικού ρόλου / λειτουργίας, θεωρείται κατάλληλος σε μία παιδαγωγική γραμματική, καθώς ευθυγραμμίζεται με τα κριτήρια:

- Της οριοθέτησης (αφορά ΟΦ-ονοματικούς προσδιορισμούς που συγκεκριμενοποιούν τη γενική σημασία προσδιοριζόμενης ΟΦ)
- Της διαφάνειας / σαφήνειας.

Αντίθετα, ο όρος παράθεση, ως δηλωτικός συντακτική σχέση ΟΦ παρατιθέμενων σε μια πρόταση, φαίνεται περιπτός, καθώς ο όρος ΟΦ-ονοματικός προσδιορισμός την υπερκαλύπτει. Επομένως, ο όρος παράθεση των παραδοσιακών γραμματικών θα μπορούσε να μη συμπεριληφθεί σε μία παιδαγωγική γραμματική, καθώς παραβιάζει τα κριτήρια

- Της περιγραφικής επάρκειας και της οριοθέτησης (καθώς είναι περιοριστικός, δεδομένου ότι αναφέρεται μόνο στις περιπτώσεις απόδοσης ιδιότητας σε προσδιοριζόμενη ΟΦ και όχι σε περιπτώσεις αποσαφήνισης γενικής και αόριστης έννοιας της προσδιοριζόμενης ΟΦ),

- Της απλότητας (ο όρος παράθεση ως ονοματικός προσδιορισμός κρίνεται σύνθετος και πλεοναστικός).

Με άξονα όσα προαναφέρθηκαν στις προηγούμενες παραγράφους, ως ομοιόπρωτοι ονοματικοί προσδιορισμοί χαρακτηρίζονται ΕΦ και ΟΦ οι οποίες βρίσκονται σε δομική / συντακτική σχέση με άλλη ΟΦ (την προσδιορίζουν). Επομένως, όπως συμβαίνει και με τον όρο παράθεση, ο όρος επιθετικός προσδιορισμός ως ομοιόπρωτος ονοματικός προσδιορισμός θα ήταν δυνατό να αντικατασταθεί από τον όρο ΕΦ-ονοματικός προσδιορισμός, καθώς παραβιάζει τα κριτήρια

- Της διαφάνειας / σαφήνειας (ο όρος επιθετικός προσδιορισμός ορίζεται βάσει της προσδιορίζουσας δομής, ενώ ο όρος ονοματικός προσδιορισμός βάσει της προσδιοριζόμενης),
- Της απλότητας (πρόκειται για σύνθετο όρο με πλεοναστικά στοιχεία).

Η παραβίαση των ανωτέρω κριτηρίων θεωρείται σοβαρότερη από την παραβίαση του κριτηρίου της οικειότητας, η οποία υφίσταται μέσω της αντικατάστασης του όρου επιθετικός ονοματικός προσδιορισμός από τον όρο ΕΦ-ονοματικός προσδιορισμός, δεδομένου ότι ο πρώτος απαντάται στα συντακτικά της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Ένα μεταγλωσσικό στοιχείο που θα μπορούσε να προστεθεί, ώστε να καταστεί σαφής στους μαθητές μία ουσιώδης διαφοροποίηση, είναι η διάκριση των ονοματικών προσδιορισμών σε περιοριστικούς και μη περιοριστικούς, σύμφωνα με το πρότυπο των αναφορικών προτάσεων (Leech & Svartvic, 2002): οι πρώτοι εξειδικεύουν τη σημασία του προσδιοριζόμενου ουσιαστικού, δίνοντας ένα ιδιαίτερα βασικό στοιχείο / ιδιότητα / ποιότητα, ώστε να είναι απόλυτα κατανοητό στον δέκτη το αντικείμενο αναφοράς της ΟΦ στην οποία ανήκουν· οι δεύτεροι προσθέτουν μία ιδιότητα στο προσδιοριζόμενο ουσιαστικό, η απουσία της οποίας δεν θα δημιουργούσε δυσκολία στην κατανόηση από τον δέκτη του αντικειμένου αναφοράς της ΟΦ (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Ονοματικοί προσδιορισμοί

Ομοιόπρωτοι ονοματικοί προσδιορισμοί		
<i>Δομή</i>	<i>Κατηγοριοποίηση</i>	<i>Παραδείγματα</i>
ΕΦ	Περιοριστικοί	Μένει στο <i>χαμηλό</i> κτήριο που βλέπεις απέναντι
	Μη περιοριστικοί	Μένει στο οίκημα απέναντι από το σπίτι μας. Αυτό το <i>χαμηλό</i> κτήριο...
ΟΦ	Περιοριστικοί	Μιλάει για τη Σοφία <i>τη γυναίκα του</i> , όχι για τη Σοφία <i>την ξαδέλφη του</i>
	Μη περιοριστικοί	Μιλάει για τη Σοφία, <i>τη γυναίκα του</i>

4 Συμπεράσματα

Η μεταγλώσσα, ως κώδικας αναφοράς, ανάλυσης και ερμηνείας συγκεκριμένης γλώσσας ή της γλώσσας ως επικοινωνιακού οργάνου, διαφοροποιείται σε επίπεδο επιτέλεσης διαπροσωπικής λειτουργίας, καθώς είναι δυνατό να αξιοποιείται τόσο σε επιστημονικές / περιγραφικές, όσο και σε παιδαγωγικές / σχολικές γραμματικές. Με άξονα γλωσσολογικά και παιδαγωγικά κριτήρια (εγκυρότητα, οριοθέτηση, διαφάνεια, απλότητα, συνάφεια, οικειότητα) είναι δυνατή η αντικατάσταση τεχνικών όρων των παραδοσιακών σχολικών γραμματικών από σύγχρονους όρους, ώστε να εξασφαλίζεται η επιστημονική εγκυρότητα και πληρότητα των περιγραφών της γλώσσας σε συνδυασμό με την παιδαγωγική καταλληλότητα (Μπαμπινιώτης, 2017).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Γούτσος, Δ. (2012). *Γλώσσα. Κείμενο, Ποικιλία, Σύστημα*. Κριτική.
- Cowan, R. (2008). *The Teacher's Grammar of English*. Cambridge University Press.
- Holton, D., Mackridge, P. & Φιλippάκη-Warburton, Eι. (1998). Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας (Βασίλης Σπυρόπουλος, Μετ.). Πατάκης.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ. (2002). *Γενετική Σύναξη. Το πρότυπο της Κυβέρνησης και Αναφορικής Σύνδεσης*. Καρδαμίτσα.
- Leech, G. & Svartvic, J. (2002). *A Communicative Grammar of English*. Longman.
- Leech, G., Deuchar, M. & Hoogenraad, R. (2006). *English Grammar for Today*. Palgrave Macmillan.
- Lightfoot, D. & Fasold, R. (2006). The structure of sentences. Στο J. Connor-Linton & R. Fasold (Επιμ.), *An Introduction to Language and Linguistics* (97-135). Cambridge University Press.
- Lock, G. (1996). *Functional English Grammar*. Cambridge University Press.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2017). *Σύγχρονη Σχολική Γραμματική για όλους*. Κέντρο Λεξικολογίας.
- Radford, A., Atkinson, M., Britain, D., Clahsen, H., & Spencer, A. (1999). *Linguistics. An Introduction*. Cambridge University Press.
- Schiffrin, D. (2006). Discourse. Στο J. Connor-Linton & R. Fasold (Επιμ.), *An Introduction to Language and Linguistics* (169-203). Cambridge University Press.
- Trask, R. (2007). *Language and Linguistics. The key concepts*. Routledge.
- Χατζησαββίδης, Σ. (2010). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Θεωρητικές Βάσεις και Περιγραφή*. Βάνιας.

Αθανάσιος Μιχάλης

Αναπληρωτής Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ
Ηλ-ταχ.: michathan@ppp.uoa.gr